

ТЕКСТ ЯК ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА ОДИНИЦЯ ДІАГНОСТИЧНОЇ РОБОТИ
ПОРУШЕНЬ УСНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ПРИ ДИЗАРТРИЯХ

Голуб А.В.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П. Драгоманова

У даній статті розкривається поняття тексту через призму лінгвістичного та психолінгвістичного бачення, яке поглиблює знання про текст як форму усного мовлення, вербальний твір; текст розглядається як психолінгвістична одиниця діагностичної роботи порушень усного мовлення у дітей при дизартриях у контексті структурних одиниць мовленнєвої діяльності, а саме при дослідженні рівня смислового зв'язного мовлення (дослідження основних форм зовнішнього усного мовлення: діалогічного, монологічного та полілогічного (групового) як особливих видів реалізації мовленнєвої діяльності та дослідження текстових категорій: зв'язності, послідовності, логіко-смислової організації тексту).

В даній статті розкривається поняття тексту через призму лінгвістичного і психолінгвістичного бачення, яке поглиблює знання про текст як форму усної мовлення, вербального вироблення; текст розглядається як психолінгвістична одиниця діагностичної роботи порушень усної мовлення у дітей при дизартриях в контексті структурних одиниць мовленнєвої діяльності, а саме при дослідженні рівня смислового зв'язного мовлення (дослідження основних форм зовнішньої усної мовлення: діалогічної, монологічної і полілогічної (групової) як особливих видів реалізації мовленнєвої діяльності; дослідження текстових категорій: зв'язності, послідовності, логіко-смислової організації тексту).

In this article the concept of the text through the prism of linguistic and psycholinguistic vision that deepens knowledge of text as a form of speech, verbal work, the text is considered as a unit of Psycholinguistic Diagnostics Work oral speech disorders in children with dysarthria in the context of structural units of speech activity, namely at study level semantic coherent speech and basic forms of external speech: dialogue, monologue and polylogichnoho (group) as special kinds of speech activity.

Ключові слова: текст, категорії тексту (зв'язність, послідовність та логіко-смислова організація), структурні одиниці мовленнєвої діяльності; форми зовнішнього усного мовлення.

Ключевые слова: текст, категории текста (связность, последовательность и логико-смысловая организация), структурные единицы речевой деятельности, формы внешней устной речи.

Keywords: text, category text (coherence, consistency and logical semantic organization), the structural units of speech activity, forms of external speech.

Проблема дослідження стану сформованості усного мовлення при дизартриях у дітей старшого дошкільного віку є складноорганізованим процесом, який ми розглядаємо з позиції міждисциплінарного підходу: лінгвістичного (Т. Ніколаєва, О. Лаптева, О. Селіванова, Ч. Пірс, М. Бахтін, Ю. Лотман та ін.), психолінгвістичного (О. Леонтьєв, М. Жинкін, І. Зимня, Є. Соболевич та ін.) та нейропсихологічного (О. Лурія, Є. Хомська, Т. Ахутіна, О. Винарська, Т. Глезерман, Р. Левіна, Н. Бернштейн, П. Анохін, Н. Жинкін, В. Шкловський, Т. Візель та ін.). З цієї точки зору нас цікавить текст як психолінгвістична одиниця діагностичної роботи порушень усного мовлення у дітей при дизартриях.

Текст витлумачується нині по-різному, в різних аспектах. Скажімо, вивчають його під кутом зору комунікативних, лінгвістичних, психологічних ознак, з одного боку, а також під аспектом виявлення пізнавальних смислових глибин тексту на основі принципів герменевтики (П. Постал, Т. ван Дейк, Р. Гальперін, Т. Ніколаєва, Н. Арутюнова, Г. Золотова, О. Леонтьєв та ін.). Саме теорія тексту у лінгвістиці набула антропоцентричного спрямування (В. Шкловський, М. Бахтін, Ю. Лотман, Д. Лихачов та ін.). У цьому випадку теорія тексту поєднує лінгвістичну проблематику з тематикою психології, психолінгвістики, когнітології, етнолінгвістики, соціолінгвістики.

Безумовно, саме лінгвістика та психолінгвістика поглиблює наше уявлення про текст як форму усного мовлення, вербальний твір, хоча проблема вивчення тексту належить до числа найактуальніших проблем даних сучасних наукових напрямлень (Т. Ніколаєва, О. Лаптева, О. Селіванова, Ч. Пірс, М. Бахтін, Ю. Лотман, І. Гальперін, Л. Лосева та ін.). Питання про те, чи вважати текстом результат мовлення в усній формі, є питанням спірним та дискусійним. Так, наприклад, І. Гальперін, Л. Лосева визнають в якості тексту лише результат мовлення в писемній формі. Але у наш час стверджується достатньо широко розповсюджена думка, що статусу тексту відповідають результати як писемної, так і усної форми мовлення, причому не лише монологічного, але й діалогічного (Т. Ніколаєва, О. Лаптева, О. Селіванова, Б. Головін та ін.). Відтепер текст сприймається як форма комунікативної ситуації, а, значить, як форма усного мовлення. Лаптева О. у зв'язку з цим пише: «Якщо під текстом розуміти будь який внутрішньо організований відрізок, який представляє собою продукт мовленнєвої діяльності і складається із пов'язаних між собою речень (висловлювань), які за своїми розмірами перевищують речення (висловлювання), то очевидно, що обмеження з боку виду та форми його здійснення не повинні на нього накладатися» (О. Лаптева, 1982, 76).

Для подальшого тлумачення тексту як прояву і усного мовлення є важливим розгляд понять мови – мовлення – мовленнєвої діяльності, які є прерогативою сучасної лінгвістики та психолінгвістики (О. Леонтьєв, В. Артьомов, М. Жинкін, І. Зимня, Л. Цветкова, Т. Ахутіна, А. Шахнарович, В.П. Глухов та ін.).

Мова того чи іншого колективу – це система елементів, одиниць різних ярусів (слів, значущих частин слів і т.д.), що знаходяться в розпорядженні цього колективу, плюс система правил функціонування цих одиниць, також єдина для всіх, хто користується даною мовою. Систему одиниць називають інвентарем мови; систему правил функціонування одиниць, тобто правил «породження» осмисленого висловлювання і, відповідно, правил розуміння змісту цього висловлювання – граматику (в широкому сенсі) цієї мови.

Під мовленням розуміють окремий мовленнєвий акт, який являє собою двосторонній процес: при усному мовленні він охоплює не лише говоріння (експресивне мовлення), але і слухове сприйняття і розуміння почутого, яке відбувається паралельно і одночасно (імпресивне мовлення); при писемному спілкуванні – письмо та читання (зорове сприйняття і розуміння написаного). Мовленнєвий акт є проявом мовленнєвої діяльності. У мовленнєвому акті створюється *текст*. Нагадаємо, у термінологічному вживанні це не лише записаний, зафіксований так чи по-іншому текст, але і будь який «мовленнєвий твір» – висловлювання, ряд висловлювань або навіть мовлення про себе.

Мовленнєва діяльність відрізняється від мови – норми і мовленнєвого відрізка (тексту) тим, що вона передбачає розгляд мови, по-перше, як процесу породження тексту, а по-друге, як взаємодію мови та людини, яка говорить. Мовленнєва діяльність – один із видів практичної та теоретичної діяльності людей. З однієї сторони, це психофізична діяльність; вона вивчається як мовленнєво-мисленнєвий акт, як взаємовідносини між тим, хто говорить і тим, хто слухає. З іншої сторони, це соціальна діяльність. Мовленнєвий акт, який безпосередньо породжує текст, представляє собою складну взаємодію між мовою та мовленнєвою діяльністю тих, хто говорить та пише.

У цьому розумінні текст є проявом мовленнєвої діяльності. Текст створюється у мовленнєвому акті. У термінологічному вживанні це не лише записаний, зафіксований так чи по-іншому текст, але і будь який «мовленнєвий твір» – висловлювання, ряд висловлювань або навіть мовлення про себе.

Отже, ми розглядаємо текст як форму комунікативної ситуації, а, значить, як форму усного мовлення (вербального твору) (Т. Ніколаєва, О. Лаптева, О. Селіванова, Б. Головін, Ч. Пірс, М. Бахтін, Ю. Лотман та ін).

Комплексний підхід до тексту дозволяє виділити у ньому постійні та змінні ознаки. Ознаки постійні носять характер *категорій*. Категорія з філософської точки зору – це "гранично широке поняття, у якому відображаються найбільш загальні та суттєві прикмети, зв'язки та відношення предметів, явищ об'єктивного світу" (Кондаков, 1975, 240). Таким чином, текстова категорія – це прикмета, яка притаманна усім текстам, тобто типологічна прикмета тексту. Єдиної думки про склад текстових категорій не існує; дискусійне питання і про основу класифікації цих категорій. Незважаючи на відсутність єдиної думки про склад текстових категорій, ми виділяємо категорії, які визнаються і лінгвістами, і психолінгвістами, і іншими науковими напрямками – це категорії *зв'язності*, *послідовності* та *логіко-сислової організації* тексту (О. Лонтьєв, В. Глухов, Н. Єрастов, Т. Ладигенська та ін.).

Категорії тексту ми розглядаємо як критерії усного мовлення. Оскільки, *текстова категорія* – це ознака, яка притаманна усім текстам, тобто типологічна ознака тексту, а поняття «*критерій*» (від грец. *kriteriov* – засіб для судження) є ознакою, на підставі якої оцінюється, визначається або класифікується певна якість і *критерій* є оцінкою характеристики сутності того чи іншого явища, процесу або поняття, він визнає не тільки норму, але виступає як ідеальний еталон найвищого рівня досліджуваного процесу або явища, то наш ризик співвіднести *текстові категорії* з *критеріями* (показниками) нормативного усного мовлення є виправданим.

У лінгвістиці та психолінгвістиці виділяються наступні критерії *зв'язності* усного повідомлення: смислові зв'язки між частинами тексту, логічні і граматичні зв'язки між реченнями, зв'язок між частинами (членами) речення і закінченість вираження думки того, хто говорить. *Послідовність* викладення є іншою важливою характеристикою тексту. Порушення послідовності завжди негативно відображається на зв'язності тексту. Найбільш розповсюджений тип *послідовності* викладення – послідовність складних супідрядних відносин – часових, просторових, причинно – наслідкових, якісних (М.Єрастов, Т. Ладигенська та ін.). До числа основних порушень послідовності викладення відносяться: пропуск, перестановка членів послідовності; змішання різних рядів послідовності (коли, наприклад, дитина у своєму оповіданні не кінчивши опису якого-небудь суттєвого явища предмету, переходить до опису наступного, а потім знову повертається до попереднього і т.д.).

Дотримання *зв'язності і послідовності* монологу-повідомлення суттєво визначається його *логіко-сисловою організацією*. Логіко-сислова організація висловлювання на рівні тексту представляє собою складну єдність; вона включає предметно-сислову та логічну організацію (Н.І.Жинкін, І.А. Зимня та ін.). Адекватне відображення предметів реальної дійсності, їх зв'язків і відносин виявляється у *предметно-сислової організації* висловлювання; відображення ж ходу викладення самої думки має прояв у його *логічній організації*. Оволодіння навичками логіко-сислової організації висловлювання сприяє чіткому, спланованому викладенню думки, тобто довільному і усвідомленому здійсненню мовленнєвої діяльності. Здійснюючи мовленнєву діяльність, людина слідує «внутрішній логіці» розкриття усієї структури предметних відносин. Елементарні прояви смислового зв'язку – міжпонятійний зв'язок, який відображає відношення між двома поняттями. Основний тип міжпонятійного зв'язку – *предикативний* смисловий зв'язок, котрий «раніше за інші формується в онтогенетичному розвитку» (І. Зимня).

Під таким кутом зору, через призму лінгвістичного та психолінгвістичного бачення, текст представлений як психолінгвістична одиниця діагностичної роботи порушень усного мовлення у дітей при дизартріях у контексті структурних одиниць мовленнєвої діяльності, а саме при дослідженні рівня смислового зв'язного мовлення. У мовленнєвій діяльності, за О. Леонтьєвим, найбільш високим у ієрархічному відношенні є рівень смислового зв'язного мовлення, на якому *функціонально-оперативною* одиницею є речення або висловлювання в цілому.

Оскільки усне мовлення психолінгвістика розглядає як форму організації мовленнєвого спілкування, як форму мовлення, відповідно, як *спосіб здійснення мовленнєвої діяльності* (М. Жинкін, І. Зимня), то текст як психолінгвістичну

одиницю стратегічно доцільно розглядати у контексті форм зовнішнього усного мовлення: діалогічного, монологічного та полілогічного (групового) як особливих видів реалізації мовленнєвої діяльності (О. Леонтьєв, М. Жинкін, І. Зимня).

Таким чином, текст як психолінгвістична одиниця діагностичної роботи порушень усного мовлення у дітей старшого дошкільного віку при дизартріях представлений через призму лінгвістичного та психолінгвістичного бачення, що поглиблює знання про текст як форму усного мовлення, вербальний твір; текст розглядається у контексті структурних одиниць мовленнєвої діяльності, а саме при дослідженні рівня смислового зв'язного мовлення (дослідження основних форм зовнішнього усного мовлення: діалогічного, монологічного та полілогічного (групового) як особливих видів реалізації мовленнєвої діяльності та дослідження текстових категорій: зв'язності, послідовності, логіко-смислової організації тексту). Такий системний підхід відображений у психолінгвістичному напрямі дослідження стану сформованості усного мовлення дітей-дизартриків з комплексним поєднанням лінгвістичного та нейропсихологічного напрямів дослідження зазначеної проблеми. Даний підхід, на нашу думку, дозволить здійснити не лише глибинний аналіз механізмів дефекту та його структури, але й визначити напрями корекції порушень усного мовлення при тяжких мовленнєвих вадах, зокрема при дизартріях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти т. – Т.4: Детская психология // Под ред. Эльконина Б.Д.- М.: Педагогика, 1984.
2. Глухов В.П. Основы психолінгвістики. – М., 2008.
3. Зимня И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М., 2001.
4. Зимня И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М., 1976.
5. Инфантова Г.Г. Реализация категории связности в устном тексте: Текст. Структура и семантика. Т. 1. - М., 2001.
6. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М., 1975.
7. Лаптева О.А. Дискретность в устном монологическом тексте // Русский язык. Текст как целое и компоненты текста. Виноградовские чтения, XI. М. 1982.
8. Леонтьев А.А. Психолінгвістические единицы и порождение речевого высказывания. – М., 1969.
9. Леонтьев А.А. Функции и формы речи // Основы теории речевой деятельности. – М., 1974.
10. Шевченко Н.В. Основы лингвистики текста. Саратов, 2000.

УДК 376.36:372.46

ОСОБЛИВОСТІ СУКЦЕСИВНОГО ТА СИМУЛЬТАННОГО АНАЛІЗУ І СИНТЕЗУ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХО-МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ

Голуб Н.М.

кандидат педагогічних наук, доцент
Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М.П. Драгоманова

У статті розглянуто особливості суцесивного та симультанного аналізу і синтезу в молодших школярів з психо-мовленнєвими порушеннями при виконанні ними письмових завдань на встановлення правильної послідовності букв і складів у слові, слів у реченні, речень і окремих фрагментів у тексті.

В статье рассмотрены особенности суцесивного и симультанного анализа и синтеза у младших школьников с психо-речевыми нарушениями при выполнении ими письменных заданий на установление правильной последовательности букв и слогов в слове, слов в предложении, предложений и отдельных фрагментов в тексте.

The article deals with successive and simultaneous analysis and synthesis particularities in primary school children with psycho-speech disorders in the process of performing writing tasks the objective of which is to reestablish the correct order of letters and syllables in a word, of words in a sentence, of sentences, and of several sense bearing fragments in the text.

Ключові слова: суцесивний та симультанний аналіз і синтез, дитячий церебральний параліч, затримка психічного розвитку, загальне недорозвинення мовлення, порушення писемного мовлення.

Ключевые слова: суцесивный и симультанний анализ и синтез, детский церебральный паралич, задержка психического развития, общее недоразвитие речи, нарушения письменной речи.

Keywords: successive and simultaneous analysis and synthesis, infantile cerebral palsy, mental retardation, general underdevelopment of speech, writing disorder.

Формування писемного мовлення пов'язане з поступовим переведенням ряду психічних процесів на більш високий рівень їх функціонування (Б. Ананьєв, Л. Виготський, М. Жинкін, О.О. Леонтьєв, О. Лурія, Д. Ельконін), із зростанням рівня усвідомленості та довірливості виконуваних розумових і практичних дій. Писемно-мовленнєву діяльність при цьому можна визначити як форму мисленнєво-мовленнєво-мовної діяльності, оскільки явища мислення, мовлення та мови необхідно розглядати у їх єдності (П. Блонський, Л. Виготський, В.Гумбольдт, В. Дорошеєвський, А. Кірьянов, О. Потєбня, В. Радзіховська, О.Соколов, Ф. де Соссюр, С. Рубінштейн та ін.).